

Faclan agus briathrachas sònraichte

Anns a h-uile cuspair no dreuchd, tha facail shònraichte ann a thèid a chleachdadh airson bruidhinn is sgrìobhadh ma dheidhinn gu pongail, mionaideach. Tha briathrachas sònraichte ann airson cànan is cainnt a mhìneachadh, agus air na duilleagan seo gheibhear liosta de na facail as cumanta le mìneachadh orra.

Anns an fharsaingeachd

Fuaimreag

Na litrichean *a, e, i, o, u*. Mas ann fada a tha iad, bidh stràc os an cionn: *à, è, ì, ò, ù*. Tha an diofar eadar goirid is fada ri fhaicinn anns na facail seo: *bas ~ bàs, ur ~ ùr*.

Connrag

Na litrichean eile *b, c, d, f, g, h, l, m, n, p, r, s, t*. Tha *h* eadar-dhealaichte bhon chòrr agus bidh e air a chleachdadh às dèidh chonnragan eile airson am fuaim aca atharrachadh.

Is iad *l, n, r* na h-aon chonnragan a ghabhas sgrìobhadh gu dùbailte, m.e. *ball, ceann, tòrr*, agus cha bhi *h* air a sgrìobhadh às an dèidh airson sèimheachadh a chomharrachadh.

Leathann

Tha na fuaimreagan *a, o, u* leathann, agus tha connragan air gach taobh dhiubh leathann cuideachd.

Caol

Tha na fuaimreagan *e* agus *i* caol, agus tha connragan air gach taobh dhiubh caol cuideachd.

Tha an diofar eadar connragan caola is leathann ri fhaicinn anns na facail seo: *càs ~ càis, dubh ~ diugh, silidh ~ siolaidh*.

Caolachadh

Tha caolachadh a' tachairt do na connragan aig deireadh facail nuair a dh'fhàsas iad caol. Ann an sgrìobhadh tha seo air a chomharrachadh le *i* ro na connragan mu dheireadh, m.e. *balach ~ balaich, bàs ~ bàis, àrd ~ àird*.

Sèimheachadh

Tha sèimheachadh a' tachairt ann an connragan nuair a bhios fuaim connraig ag atharrachadh. Ann an sgrìobhadh tha seo air a chomharrachadh le *h* às dèidh na connraig, m.e. *ceann ~ mo cheann, seas ~ sheas mi*.

Gabhaidh na connragan *l, n, r* sèimheachadh ann an labhairt cuideachd ach cha bhi *h* air a sgrìobhadh às an dèidh.

Tàthan

'S e seo an loidhne ghoirid a cheanglas dà fhacal (no dà phàirt de dh'fhacal) ri chèile, m.e. *seòmar-suidhe, bus-sgoile, in-imrich, luchd-obrach*.

Lide

'S e th' ann an lide ach pàirt de dh'fhacal anns a bheil fuaimreag (le no gun chonnragan). 'S e aon lide a tha ann am mòran fhacal goirid, m.e. *bò, càr, dad*. Tha dà lide ann am facail mar *balach (ba-lach)* agus *doras (do-ras)*, agus trì ann an *annasach (ann-as-ach)* agus *cadalach (ca-da-lach)*. Tha na buadhairean *aon-lideach, dà-lideach, trì-lideach* agus *ioma-lideach* stèidhte air *lide* fhèin.

Ainmear

'S e ainm nì no creutair a th' ann an ainmear: rud a chì, a chluinneas no a dh'fhairicheas duine. Tha na faicail a leanas air an cleachdadh airson ainmear a mhìneachadh no a shònrachadh.

Cruthach

Tha ainmear cruthach na rud a chìthear no a chluinnear, m.e. *bòrd, cat, bròg*.

Eas-cruthach

Cha gabhadh ainmear eas-cruthach faicinn no cluinntinn, ach gabhadh e faireachdainn, m.e. *acras, bròn, tàmailt*.

Gnè

Tha gach ainmear sa Ghàidhlig fireann air neo boireann ann an seagh gràmarail. Tha cuid bheag de dh'ainmearan ann a tha fireann ann an cuid de dhualchainntean ach boireann ann an dualchainntean eile. Tha gnè cudromach oir glè thric bidh alt eadar-dhealaichte aig ainmearan fireann is boireann, m.e. *am bòrd* ach *a' bhròg*. Bheir gnè buaidh air cruth a' bhuadhair cuideachd, m.e. *am bòrd mòr* ach *a' bhròg mhòr*.

Boireann

Ma tha *-achd* aig deireadh ainmeir anns a bheil còrr is aon lide, bidh an t-ainmear boireann, m.e. *siobhaltachd, nàiseantachd*.

Ma tha *-ag* aig deireadh ainmeir anns a bheil còrr is aon lide, bidh an t-ainmear boireann, m.e. *cuileag, uinneag*. (Ge-tà, tha *aiseag* fireann.)

Mas e *-i-* an fhuaimreag mu dheireadh anns an ainmear, tha deagh theansa ann gu bheil an t-ainmear boireann cuideachd, m.e. *bracaist, seacaid, sgoil*. (Tha ainmearan co-cheangailte ri daoine le *-air* aig an deireadh fireann, ge-tà, m.e. *seòladair, iasgair, trustair*.)

A bharrachd air na trì seòrsaichean seo, mar as trice bidh ainmearan sònraichte eile boireann ged a tha coltas fireann orra:

- ionnstramaidean traidiseanta ciùil, m.e. *piob, clàrsach*;
- rudan a chithear sna speuran, m.e. *grian, gealach*;
- dùthchannan, m.e. *Alba, an t-Suain*;
- buill na bodhaig, m.e. *cas, làmh*;
- creutairean boireann, m.e. *piuthar, bò*.

Fireann

Mura buin ainmear ris na seòrsaichean boireann gu h-àrd, mar as trice bidh iad fireann, m.e. *doras, cuilean, pàipear*.

Àireamh

Tha trì àireamhan sa Ghàidhlig ann an seagh gràmarail a rèir a bheil aon ann, no dhà, no trì agus barrachd. Tha àireamh a' toirt buaidh air cruth an ainmeir a bharrachd air an alt 's air a' bhuadhair. Tha ainmearan a leanas *fichead, leth-cheud, ceud* agus *mile* anns a' chruth shingilte.

Singilte

Nuair a bhios aon de rudeigin ann, bidh an t-ainmear singilte, m.e. *òran, aon bhròg, an càr*. Ge-tà, 's e an cruth singilte a leanas *fichead, leth-cheud, ceud, mile* agus *muillean*.

Dùbailte

Nuair a leanas ainmear an àireamh *dà*, bidh e sa chruth dhùbailte a bhios uaireannan eadar-dhealaichte bhon chruth shingilte, m.e. *dà òran, dà bhròg, dà chàr*.

Iolra

Nuair a bhios trì no barrachd de rudeigin ann, bidh an t-ainmear iolra, m.e. *òrain, na brògan, còig càraichean*.

Alt

'S e an t-alt am facal beag a nochdas ro ainmear airson an t-ainmear a shònrachadh, m.e. *am bòrd, an duine, na sràidean*.

Bidh cruth an uilt ag atharrachadh a rèir gnè, àireamh is tuiseal an ainmeir, m.e. *am bòrd ~ a' bhròg, am bòrd ~ na bùird, air a' bhòrd ~ air an ùrlar, màthair a' bhalaich ~ màthair na caileige, athair nam balach ~ athair nan caileagan*.

Tuiseal

A rèir far a bheil ainmear ann an rosgrann no a rèir mar a bhios facail eile a' toirt buaidh air, bidh cruth an ainmeir glè thric ag atharrachadh agus 's e tuiseal an t-ainm a th' air an atharrachadh sin. Bidh an t-alt agus am buadhair ag atharrachadh cuideachd a rèir cò an tuiseal anns a bheil an t-ainmear. Tha ceithir tuisealan sa Ghàidhlig.

An Tuiseal Bunasach

'S e seo cruth àbhaisteach an ainmeir (agus an uilt 's a' bhoadhair), an cruth a th' air an ainmear ann am faclair no an cruth a thèid a chleachdadh mar fhreagairt don cheist '*Dè tha siud?*', m.e. *cat, an cat, gealach, a' ghealach*.

An Tuiseal Tabhartach

'S e seo cruth an ainmeir (agus an uilt 's a' bhoadhair) nuair a leanas e roimhear sìmplidh agus an t-alt, m.e. *leis a' chat, air a' ghealach*. Bidh ainmearan anns an tuiseal tabhartach às dèidh nan roimhearan sìmplidh a leanas: *aig, air, anns, às, bho, de, do/dha, fo, leis, ris, ro, tro*.

An Tuiseal Ginideach

'S e seo cruth an ainmeir (agus an uilt 's a' bhoadhair) ann an trì suidheachaidhean sònraichte:

1. Nuair a bhios dà ainmear ceangailte no pòsta ri chèile 's nuair as ann leis an dàrna ainmear a tha a' chiad fhear, m.e. *bus na sgoile bige, màthair a' bhalaich mhòir, facail nan òran beaga, seòmar-cadail, maighstir-sgoile*.
2. Nuair a leanas ainmear (leis an alt) ainmear gnìomhaireach, m.e. *a' peantadh an dorais, a' ceannach nan leabhraichean, a' fosgladh na h-uinneige*;
3. Nuair a leanas ainmear roimhear fillte no cuid bheag de roimhearan sìmplidh, m.e. *ri taobh na sgoile, mu choinneimh a' bhodaich, thar na mara, rè na bliadhna*. Chan eil ach beagan roimhearan sìmplidh ann a tha ag iarraidh an tuiseil ghinidich, m.e. *thar, chun, rè*.

An Tuiseal Gairmeach

'S e cruth ainmeir gun alt a tha seo a bhios air a chleachdadh ann a bhith a' bruidhinn gu dìreach ri cuideigin, m.e. *Ciamar a tha sibh, a Mhòrag? Dè do chor, a bhalaich? Trobhadaibh a-nall an seo, a chàirdean*.

Chan e an t-alt a th' ann an a, ach facal goirid nach bi air a chleachdadh ach anns an tuiseal ghairmeach.

Ainmear Gnìomhaireach

'S e ainmear a tha seo a tha stèidhte air gnìomhair, m.e. *coisich ~ coiseachd, fosgail ~ fosgladh, tog ~ togail*.

Bidh an t-ainmear gnìomhaireach air a chleachdadh gu tric airson tràthan leantainneach a chur an cèill, m.e. *Bha sinn a' coiseachd dhachaigh; Bidh iad a' fosgladh nan dorsan a dh'aithghearr; Tha a' chomhairle a' togail sgoil ùr an-dràsta*.

'S e ainmear a tha ann, ge-tà, a ghabhas cleachdadh mar ainmear sam bith eile, m.e. *Thug a' choiseachd ùine fhada; Bidh am fosgladh oifigeil ann a-màireach, agus tha iad fireann no boireann*.

Buadhair

'S e th' ann am buadhair ach facal a dh'inneas cò ris a tha ainmear coltach, m.e. *mòr, àrd, bòidheach*.

Mas ann dlùth-cheangailte ri ainmear a tha buadhair, bidh e ag atharrachadh a rèir gnè an ainmeir, m.e. *doras mòr, uinneag mhòr*. Bidh e cuideachd ag atharrachadh a rèir tuiseal an ainmeir, m.e. *aig an doras mhòr, aig an uinneig mhòir, a' glanadh an dorais mhòir, a' glanadh na h-uinneige mòire*. Bidh buadhairean le aon lide ag atharrachadh ma tha an t-ainmear iolra, m.e. *a' bheinn àrd, na beanntan àrda; an t-òran mòr, na h-òrain mhòra*.

Ma thèid *-i-* a chur a-steach aig deireadh ainmeir, bidh na buadhairean às a dhèidh air an sèimheachadh, m.e. *am balach bàn, màthair a' bhalaich bhàn, na balaich bhàna*.

An ire choimeasach

'S e cruth den bhuadhair a tha seo a bhios air a chleachdadh ann a bhith a' dèanamh coimeas ri rudeigin eile, m.e. *Tha Màiri nas àirde na Calum, Tha an càr geal nas ùire na an càr dearg, Tha Peairt nas motha na Sruighlea*.

An ire fheabhasach

Tha an cruth seo den bhuadhair air a chleachdadh airson innse gu bheil rud aig ìre cho àrd 's a ghabhas, m.e. *'S e lain as àirde, 'S e an càr seo às ùire, 'S e Glaschu as motha*.

Buadhair Gnìomhaireach

'S e buadhair a tha seo a tha stèidhte air gnìomhair, m.e. *pòs ~ pòsta, dèan ~ dèanta/dèante*.

Aig aon àm, ma bha fuaimreag mu dheireadh a' ghnìomhair leathann, 's e *-ta* a chuirte ris airson am buadhair a dhèanamh, ach a-nis tha *-te* nas cumanta ged a bhiodh deireadh a' ghnìomhair caol no leathann.

Bidh buadhairean gnìomhaireach a' sèimheachadh a rèir nan riaghailtean àbhaisteach mar a bhios buadhairean sam bith eile, m.e. *fear pòsta, obair chrìochnaichte*.

Gnìomhair

'S e th' ann an gnìomhair facal a dh'inneas dè tha a' tachairt no dè tha rudeigin no cuideigin a' dèanamh, m.e. *Dh'ith mi ubhal, Shuidh mi, Ceannaich e còta*.

Freumh

'S e seo freumh no bunait a' ghnìomhair, a' phàirt dheth às a bheil gach cumadh eile a' tighinn, m.e. *ith, suidh, ceannaich*. 'S e seo cuideachd a' phàirt a thèid a chleachdadh airson iarraidh air cuideigin rudeigin a dhèanamh, m.e. *Ith siud, Suidh an seo, Ceannaich rud dhut fhèin*.

Tràth

Tha tràth a' ghnìomhair ag innse cuin a tha no bha no bhitheas no bhitheadh rudeigin a' tachairt, eadar a bheil e a' tachairt an-dràsta, an do thachair mar-thà, an tachair e fhathast, no an tachradh e uaireigin.

An Tràth Làthaireil

Tha an tràth seo air a chleachdadh airson innse mu nithean a tha a' tachairt an-dràsta, m.e. *Tha iad a' falbh; Tha Iseabail a' gabhail a bracaist; Tha sibh sgìth*.

An Tràth Caithte

Tha seo air a chleachdadh airson innse mu rud a thachair 's a tha a-nis seachad, m.e. *Dh'fhalbh iad; Ghabh Iseabail a bracaist; Bha sibh sgìth*.

An Tràth Teachdail

Tha seo air a chleachdadh airson innse mu rud nach do thachair fhathast, m.e. *Falbhaidh iad a-màireach, Gabhaidh Iseabail a bracaist a dh'aithghearr; Bidh sibh sgìth.*

An Tràth Cumhach

Tha seo air a chleachdadh ann an dà dhòigh:

1. Airson innse mu rudan a thachradh uaireigin, 's dòcha, m.e. *Dh'fhalbhadh iad air làithean-saora nam biodh an t-airgead aca; Ghabhadh Iseabail a bracaist nam biodh tìde aice; Bhiodh sibh sgìth nan dèanadh sibh cus.*
2. Airson innse mu rudan a thachradh tric is minig, m.e. *Nuair a dh'fhalbhadh iadsan, thigeadh daoine eile nan àite; Ghabhadh Iseabail a bracaist agus dh'fhalbhadh i; Bhiodh sibh sgìth a h-uile madainn.*

Bidh a' Ghàidhlig (agus cànanan Eòrpach eile) a' cumail ris an aon tràth ann an rosgrannan, ged nach bi a' Bheurla daonnan, m.e. *Nuair a bhiodh i sgìth, dh'fhàsadh Anna crosta (When she ~~would be~~ was tired, Anne would become short-tempered); Nam faicinn fear, cheannaichinn e (If I ~~would see~~ saw one, I'd buy it.)*

Na Tràthan Leantainneach

Tha na tràthan leantainneach a' cleachdadh nan diofar thràthan aig a' ghnìomhair *bi* agus ainmear gnìomhaireach, m.e.

Bha a' ghaoth a' falbh 's a' tighinn.

Bidh Mairead a' falbh ann an còig mionaidean.

Bidh Seumas a' dol dhan Fhraing a h-uile samhraidh.

Bhiodh Seonag ag obair na dotair a-nis, ach cha d' fhuair i an cothrom.

Bhiodh Calum a' sgrìobhadh bàrdachd nuair a bha e òg.

Tha *bidh* agus *bhiodh* air an cleachdadh ann an dà dhòigh mar a tha na rosgrannan gu h-àrd a' taisbeanadh.

Guth

Bidh gnìomhairean an dàrna cuid anns a' ghuth spreigeach no sa ghuth fhulangach, agus tha cumaidhean nan gnìomhairean eadar-dhealaichte a rèir a' ghuth anns a bheil iad.

An Guth Spreigeach

'S e seo cumadh àbhaisteach a' ghnìomhair, far a bheil rosgrannan ag innse gun do rinn an cùisear rudeigin air a' chuspair, m.e. *Dh'itheadh Iain an t-aran; Bhid an cù an cat; Togaidh sinn fonn.*

An Guth Fulangach

'S e seo cumadh sònraichte a' ghnìomhair ann an rosgrannan far a bheil cuspair ach nach eil e soilleir cò no dè an cùisear, m.e. *Dh'ithte an t-aran; Bhideadh an cat; Togar fonn.*

Cùisear

'S e seo an rud no an neach a tha a' dèanamh rudeigin ann an rosgrann. Anns a' Ghàidhlig ann an rosgrannan anns a' ghuth spreigeach, tha an cùisear a' leantainn a' ghnìomhair, m.e. *Molaidh Màiri Murchadh, ma mholas Murchadh Màiri.*

Cuspair

'S e seo an rud no an neach air a bheil rudeigin ga dhèanamh ann an rosgrann, m.e. *Molaidh Màiri Murchadh, ma mholas Murchadh Màiri.*

Roimhear

Tha roimhear na fhacal a thèid air thoiseach air ainmear is alt airson soilleireachadh far a bheil rudeigin, m.e. *anns a' ghàrradh, aig an doras.* Tha cuid de na roimhearan co-cheangailte ri tim seach àite, m.e. *às dèidh na bracaist, ro Dhiluain.*

Tha roimhearan sìmplidh agus fillte ann.

Roimhearan Simplidh

'S e aon fhacal a tha seo, m.e. *aig, tro, thar*, agus bidh ainmearan a leanas iad a' dol dhan tuiseal tabhartach mar as trice.

Ach tha roimhearan sìmplidh ann a chuireas ainmearan dhan tuiseal ghinideach, ged nach eil mòran ann. 'S iad *chun, fad, rè, thar* agus *trid* na roimhearan sìmplidh as cumanta a chuireas ainmearan dhan tuiseal ghinideach, m.e. *chun an dorais, fad bhliadhnachan*.

Roimhearan Fillte

Mar as trice 's e dà fhacal a th' ann an roimhear fillte, roimhear sìmplidh aig an toiseach agus ainmear às a dhèidh, ged nach aithnichear a h-uile h-ainmear ann an Gàidhlig an latha an-diugh, m.e. *ri taobh, os cionn, airson, air sgàth*. Bidh na roimhearan fillte seo a' cur ainmearan dhan tuiseal ghinideach, m.e. *os cionn a' bhaile mhòir, ri taobh an ospadail, airson na h-Alba*.

Co-ghnìomhair

Tha co-ghnìomhair na fhacal a dh'atharraicheas no a shoilleiricheas na tha gnìomhair, buadhair no co-ghnìomhair eile a' ciallachadh, m.e. *Sheinn iad gu math; Sheinn iad gu slaodach; Sheinn iad an seo; Sheinn iad an-dè*.

Agus tha diofar sheòrsaichean ann.

Co-ghnìomhairean Time

Tha iad seo ag innse cuin a thachair no a thachras rudeigin agus mar as trice bidh iad air an sgrìobhadh mar dhà fhacal air an ceangal le tàthan, m.e. *an-diugh, an-uiridh, a' bhòn-dè, a-màireach* ach a dh'aithghearr, *am bitheantas*.

Co-ghnìomhairean Àite

Tha iad seo ag innse far an do thachair no an tachair rudeigin agus iad air an sgrìobhadh le no gun tàthan ma tha còrr is aon fhacal annta, m.e. *an seo, an siud, a-null, a-nuas, thall*.

Co-ghnìomhairean Dòigh

Tha iad seo ag innse mar a thachair no a thachras rudeigin, agus iad air an cur ri chèile le *gu* agus buadhair, m.e. *gu mòr, gu luath, gu h-àbhaisteach*.

Riochdair

Is iad seo na facail mar *mi, thu, e, i, sinn, sibh, iad, mise, thusa* is eile.

Riochdairean Roimhearach

Is iad seo na facail a gheibhear nuair a chuirear riochdair ri roimhear, m.e. *aig + mi = agam; le + iadsan = leothasan; tro + sinn = tromhainn*.